

İKTİSADİ PSIKOLOJİ VE MALİYE

Prof. Dr. Pierre - Louis RÉYNAUD
Üniversitesi de Strasbourg FRANCE

Psikolojinin iktisat ve maliye sahalarında önemli rol oynadığı, umumî mânada, kabul edilmektedir. Esasen Giscard d'Estaing de, geçenlerde, istikrar plânının muvaffakiyeti bakımından ve Fransa-da yatırım mevzuunda psikolojinin ehemmiyetini, bilhassa belirtmemiş midir? Aynı zamanda psikolojik tesirler yaratmasını da beklediği içindir ki iskonto haddini, Amerikada % 4, İngilterede % 7 iken, Almanya ve İtalyadaki seviyeye, yani % 3 1/2 a indirmiştir.

Ancak bugün, bilhassa Fransada, iktisadî psikoloji bahis konusu olduğu zaman, terimin çok belirli ve ilmî bir mânada anlaşılması gerektiğine, etüdün başında kuvvetle işaret etmek gerekir. Bu tâbirle 1945-1950 senelerinde Fransa ve Amerika Birleşik Devletlerinde ortaya çıkan ve o tarihten bu yana gelişmekte devam eden yeni bir disiplin adlandırılmaktadır. Almanya İtalya, Belçika, İsveç ve daha yakın zamanlarda Rusya bu nevi araştırmalarla alâkalanmaktadır. Bu sene Türkiye ekonomisini, Müsterek Pazara iştiraki bakımından inceleyen Strasbourg Hukuk ve İktisat Fakültesinin İktisat Laboratuvarı, aynı zamanda bir iktisadî psikoloji etüt merkezi olup, çalışmalarında bu disiplinin prensiplerini tatbik etmektedir¹.

İktisadî psikolojiye mesnet teşkil eden fikir basittir: iktisat politikası, insanlarla servetlerin istihsal, inkisam ve istihlâki arasındaki münasebetleri incelemesi gereken bir ilimdir. Fiiliyatta ise araştırmalar insanlardan ziyade servetlere yöneltmiştir. zira iktisadî realitenin maddî veçhesini incelemek, ölçüye vurmak psikolojik yöne nazaran daha kolaydır. İktisadî psikoloji ise müvazeneyi sağlamak üzere müdahale etmektedir.

Bu ilmin hizmet görebileceği sahalar çok çeşitlidir:

Piyasa etütleri, ihtiyaçların tahmini, reklâm, satış stratejisi gibi mevzularda bu nevi bilgiler tüccara çok faydalıdır.

1) Bu disiplinin bugünkü durumu (tarihçe, metot, prensip ve tatbikatı) «Que Sais-Je» koleksiyonunun *La Psychologie Economique* isimli cildinde hülâsa edilmiştir. No. 1124-Paris 1964.

Çalışmayı teşvik, organizasyon, eğitim gibi personelle münasebetlerinden doğan birçok meselede müteşebbis, işe hazırlama safhasında sosyal psikolojiye başvurmak zaruretini hissetmektedir.

Tabiatile hükümet ve ekonomiyi yönetenler, bu mefhumlardan ve Plan sahasında sağladıkları imkânlardan faydalanmalıdır. İktisatta insan davranışları kanunlarını inceleyen iktisadî psikolojinin rejim problemleri dışında yer aldığını ayrıca belirtmek gerekir. İktisadî psikoloji, bahis konusu sistem (sosyalist veya liberal) ne olursa olsun, tatbik edilebilecek iktisadî kanunların *müşterek esasını* keşfetmeye matuf *Genelleştirilmiş Ekonomi*² formüllerine yönelmiştir. İktisadî bilgilerdeki gelişme neticesinde bu müşterek esasın gittikçe arttığını göstermek suretile, Genelleştirilmiş Ekonomi, istikbalin ilmî iktisadî olarak ortaya çıkmaktadır. Tabiatile iktisadî psikoloji maliye sahasında önemli rol oynamalıdır ve böylece burada belirtmek istediğimiz mevzuun esasına temas etmiş oluyoruz. Vergi karşısında mükellefin zihniyeti, her zaman için ilgi çekici ve hali güç bir mesele olmuştur. Vergi kaçakçılığı ve vergiden kaçmalar bu zihniyete çok bağlıdır. Hattâ bir memleketin bütün istihsalı, büyük ölçüde maliye politikasına tâbidir. Vergi, bu yükü yeni bir gayretle telâfi etmek isteyen mükellef için, teşvik edici mahiyette midir? Yoksa ağırlığı, birçok mükellefi «hazine için çalışmamaya» sevkedecek kadar cesaret kırıcı mıdır? Nihayet maliyenin iki büyük prensibinin, yani verimlilik ve adalet prensiplerinin geniş ölçüde psikolojik hususlara bağlı olduğunu idrak etmek gerekir.

**

Fransada ve diğer birçok memlekette malî psikolojinin önemli meselelerini inceleyen literatür çok gelişmiştir. Profesör Laufenburger'nin *Theorie Economique et Psychologique des Finances Publiques* (Paris 1956) adlı kitabı Dubergé'nin eserleri ve bu arada *Psychologie Sociale de l'implôt*, Lauré'nin ve Almanyada G. Schmolders'in eserleri -bunları zikretmekle iktifa ediyoruz- mevzua verilen ehemmiyeti göstermektedir. Biz de, muhtelif vesilelerle bu disiplindeki gelişmeyi ve bununla ilgili sahalara hatırlattık³. Etüdü

2) Bak. «Economie Généralisée et seuils de croissance» adlı kitabımız. Paris 1962.

3) *La psychologie du contribuable devant l'impôt* (Revue de Science et de Législation Financières (Ekim-Kasım-Aralık 1957-Temmuz-Ağustos-Eylül 1958) *Psychologie en matière d'impôts*-Institut Belge de Finances Publique-1957-*La Psychologie Économique* zikr. eser sah. 117-Paris 1964.

hudutlandırmak lüzumundan dolayı, sadece üç misalle iktifa edeceğiz.

- 1) Mükellef vergi karşısında, psikolojik bakımdan nasıl bir tepki göstermektedir?
- 2) Vergi, mükellefi daha fazla istihsale mi teşvik etmektedir, yoksa onun cesaretini mi kırmaktadır?
- 3) Malî psikolojinin telkin ettiği islahat.

I

PSIKOLOJİK VERGİ YÜKÜ MESELESİ :

Gelirle mukayese edilen *reel* vergi ağırlığının teşkil ettiği matematik vergi yükü ile mükellefin *hissettiği* fedakârlığı ölçen psikolojik vergi yükünü dikkatle ayırdetmek gerekir.

Psikolojik yük, mekanizması bakımından da, alakalıların akıl seviyesine göre değişmektedir. Mükellef rasyonel olduğu ve dakik hesaplar yapabildiği nispette, bu yük matematik vergi yüküne yaklaşır, bahis konusu mükellef az rasyonel olduğu nispette ise bundan uzaklaşır. Sonuncu halde vergiyi tanıtmaya şartları psikolojik tepkiyi tâyin eder. Meselâ *bir defada* ödenen, fiyat olarak addedilemeyen, *bariz bir şekilde göze çarpan* tek bir vergiye tahammül etmek, birkaç taksitte (yakın da olsa) ödenen, fiyat addedilebilen (vasıtalı vergilerde olduğu gibi) birkaç vergiye (bunların yekûnu aynı meblağı tutsa da) nazaran daha güç olacaktır.

Pierre Janet'nin teorileri ve Spearman'ın faktörler psikolojisi davranışlardaki muhtelif seviyelerin anlaşılmasına yardım etmektedir. Halk efkârı anketleri ve her türlü sondaj, Fransada vergi mükelleflerinin büyük kısmının rasyonel olmayan davranışa mütemayil olduğunu, bariz şekilde, göstermiştir. Mükelleflerin % 7 sinin ancak memleketin maliyesile ilgili meselelere müteallik meclis müzakarelerini muntazam takip etmeleri, % 62 sinin ise bunlarla alakalanmaması pek yadırganmıyabilir. Asıl dikkati çeken husus, mükelleflerin 2/3 sinin devlet bütçesinin tutarı hakkında hiç bir bilgisi olmaması, geri kalan 1/3 in yarısının ise bildiklerini iddia ettikleri rakamlarda yanılmalarıdır Fakat mükelleflerin ekseriyetinin sene içinde ödedikleri vasıtasız vergilerin tutarını % 30 farkla dahi göstere-memeleri bilhassa hayret uyandırmaktadır. Mükellefin karakteristik davranışlarını tespit için girişilen araştırmalar, hangi neviden olursa olsun, bu bilgisizliği doğrulamaktadır.

2) Jestaltizm (Koffka, Köhler, Lewin v.s...) gibi psikolojinin bir veçhesi, vergi zihniyeti mevzuunda da karşımıza çıkmaktadır.

Bilindiği gibi Gestaltizm, fertlerin realiteyle temasa geçmelerinin, zihinlerinde evvelce teessüs etmiş, basitleştirilmiş semalar vasıtasıyla olduğunu müşahade eden tecrübi psikoloji ekolüdür.

Takriben üçgene benzeyen bir şekil, normal bir üçgen gibi görülecektir. İktisatta, bazı bakımlardan enflasyon zannedilebilecek bir duruma enflasyon teşhisi konulacaktır. Maliye politikası bahis konusu olunca, basitleştirme, çok global bir hükme varmaktadır. Halk başka bakımlardan hükümetten memnunsa, maliye politikasının da iyi olduğuna, yanlış da olsa, karar verecektir. Bu karar ayrıca *vergi kaçakçılığı* bakımından çok önemlidir. Psikoloji, böyle bir sahada, fertleri kaçakçılığa sevkeden hususun yalnız verginin ağırlığı olmayıp çok zaman, daha fazla *hoşnutsuzluk* ve anlayışsızlık olduğunu göstermiştir. Fransız maliyesinin tarihçesi bunu çok iyi göstermektedir. 1925 de frankın durumu çok ciddi, maliyenin durumu ise çok muvazenesiz bulunduğu sıralarda, halktaki gerginlik aynı zamanda şiddetli vergi kaçakçılığı ile de tezahür ediyordu. Aniden, hükümete itimadı kazandıran Poincaré hükümetile vergi kaçakçılığının da ehemmiyetli ölçüde azaldığı görülmüştür (bunu vasıtalı yollardan da kontrol etmek mümkündür). Halk efkârının paraya karşı itimad veya itimatsızlık beslemekte, kahir ekseriyetle (çok zaman % 80 nin üstünde) hareket ettiği müşahade edilmiştir. Yani burada nüans farklarına pek rastlanmamaktadır.

Psikolojik tekniğin, halk efkârı anketlerinde takip ettiği usuller daha da ileri istidlâllere imkân vermektedir. Davranışların dağılımını gösteren grafikler çizilmekte, apsis eksenine halk efkârının dereceleri (meselâ: hükümetin para ve maliye politikasının çok aleyhinde olanlar, oldukça aleyhinde olanlar, kayıtsız olanlar v.s.), ordonat eksenine ise muhtelif davranışlarda birleşenlerin sayısı işaretlenmektedir. Bu suretle elde edilen eğriler vergi yükünün karakteristikleri hakkında açık bilgi vermektedir: «J» eğrisi gergin bir durumu, Gauss eğrisi hemen hemen normal bir gerginliği, «U» eğrisi eşit önemde iki gruba ayrılan halk efkârındaki bariz ayrılığı göstermektedir. Halk efkârının durumunu değerlendirmek üzere, mütehassıslar daha birçok şekil bulabilirler.

c) Teşebbüslerde «insan münasebetleri» için kullanılan usullere benzer usullerle, gerginliğin kalite tahlilini yapmak mümkündür. Tahliller, bu münasebetlerde, üç grupta toplanabilecek aksaklıklar belirtmektedir:

İştirak etmeme: haline ücretlilerde olduğu kadar mükellefte de rastlanmaktadır: Kendini, millet veya teşebbüs camiasına yabancı hissetmek, kayıtsızlık. Bu durumda işçi daha az çalışacaktır; umumiyetle ücretliler arasında rastlanan bu tip bir mükellef ise vergisini ödemeyi bile düşünmemektedir. Evvelce Fransada ücretler işveren tarafından beyanedilmediği zamanlarda, işçi, sırf atalet yüzünden vergiyi ödemiordu.

Hakkının gaspedildiği hissi: bir üst dereceyi teşkil etmektedir. Alakalı, sistemli bir husumete maruz kaldığını zannetmekte, fert veya grup olarak bariz haksızlığa kurban gittiğini tahayyül ederek vergi kaçırmalarına veya kaçakçılığına teşebbüs etmektedir.

Nihayet Lauré'nin bahsettiği *vergi allerjisi* gerginliğin en üst derecesini teşkil etmektedir. Fransız hükümetinin, gelir vergisinde % 30 gibi büyük bir indirim yapan 1953 tasarısı, birçok mükellef zümresi tarafından çok fena karşılanmıştır. Mükellef tasarının sağladığı menfaatlerle ilgilenmeyip, sadece indirimlerin tatbikini geciktiren bazı tâli mahzurlar üzerinde durmuştur. Bu seviyede hakikî bir «suursuz obstrüksiyondan» bahsedebilir, selâhiyetli mercilerin halkı yatıştırmak için sarfedecekleri en takdire değer gayretler boşa gidecektir. Bazı ziraatçi, küçük sanat erbabı gibi küçük müstahsilde bu davranışa rastlanmıştır, fakat müstahsille nazine arasındaki psikolojik münasebetler meselesinin tümü çok daha muğlaktır; bunu aşağıda inceleyeceğiz.

II

VERGİNİN PSİKOLOJİK TESİRLERİ VE İSTİHSAL

Verginin istihsal üzerindeki teşvik edici veya cessaret kırıcı tesirleri hakkındaki münakaşalar malûmdur. Borgatta, Cosciani, Pantaleoni ve İtalyan ekolünün birçok mütehassısı bu meselelerle bilhassa meşgul olmuşlardır. İktisadî psikolojide hal çaresi müşahadeden beklenmektedir.

Herşey, neticede, iki faktöre bağlanmaktadır:

- 1) Verginin reel ağırlığı
- 2) Alâkalı müstahsilin dinamizm derecesi.

Dinamizmi zayıf olan müteşebbis, vergi karşısında, diğerlerine nazaran daha çabuk cesaretsizliğe düşmektedir. Diğer taraftan, az temerküz etmiş teşebbüslerin çok zaman az dinamik olduklarını göz

önünde tutacak olursak 5 ilâ 25 işçi kullanan teşebbüslerin % 38'inin «hazine için çalışmak istemediklerini» belirtmelerine ve neticede büyüme teşebbüsünde bulunmamalarına şaşmamak gerekir.

Önemli teşebbüsler, nispeten çok ağır vergilere katlanmayı kabul etmektedir; zira dinamizmlerine güvenerek vergi yükünü kısmen şu yollardan bertaraf edebileceklerini düşünmektedirler: vergiyi müşteriye *inikâs ettirmek*, piyasayı *genişletmek* malî müşavirlerin mahareti veya mevzuat ve içtihatların muğlaklığı sayesinde *vergi kaçırmalarına* tevessül etmek. Fransada ve birçok memlekette, stoklara müteallik kanun hükümlerinin ve mahkeme kararlarının çok yüklü ve karışık oluşu bu nevi davranışlara imkân vermektedir. Bakanlığın son kararlarıyla hafifletilen % 50 nisbetindeki Kurum Kazançları Vergisi, alakalı teşebbüslerin nisbî dinamizmi sayesinde tahammül edilebilen ağır vergilerin tipik misalini teşkil etmektedir. Bazı hallerde vergilerin ağırlığını, alakalıların dinamizmine daha uygun bir nisbette ayarlamak gerekir, zira gelişme imkânı zayıf muhitlerde tatbik edilen nispeten hafif vergiler beklenmeyen tepkiler yaratmıştır. Fransada «Poujadisme» ve tavsiye ettiği verginin reddi hareketi az dinamik tüccarın tepkisiyle alakalıdır.

III

İKTİSADİ PSIKOLOJİNİN ÖĞRETTİKLERİNİ DİKKATE ALARAK NASIL BİR VERGİ SİYASETİ TAKİP EDİLEBİLİR?

Şimdiye kadar işaret ettiğimiz hususlardan çıkarılabilecek neticeler iki grupta toplanabilir :

- 1) Günümüzde benimsenmiş olan bazı usullerin ciddi mahzurlarını önlemek,
- 2) Yeni ve orijinal bir vergi siyaseti yaratmak.

a) Mahzurları önlemek için evvelâ haksızlıktan dolayı, yok yere, hoşnutsuzluk yaratmamak gerekir. Vergide, nazari olarak sağlanan müsavilik, tatbikatta bazı faktörlerden dolayı ihlâl edilebilir: Fransada ücretliler, prensip olarak, diğer gelir sahiplerine nazaran daha ağır bir vergi yüküne katlanmadıkları halde ve hatta ilk bakışta daha da imtiyazlı durumda gözüktükleri halde, tatbikatta bu yük diğerlerine nazaran daha ağırdır: vergi beyanları diğer serbest meslek erbabından daha kolay kontrol edilebilir zira işveren ödediği ücretleri beyan etmek mecburiyetindedir ve bunu dürüst bir şekilde yerine getirir, serbest meslekler için ise böyle bir durum yoktur.

b) Rasyonel davranmayan mükellefin, matematik vergi yükü gibi reel unsurlardan ziyade, çok zaman, vergiyi tanıma şekli veya vergileme usullerinin tâli görünüşlerinin tesiri altında kaldığı unutulmamalıdır. Bu bakımdan bazı tedbirler tavsiye edilebilir:

— *Sinirlendirici formalitelerden kaçınmak*: Dubergé'nin faydalandığı anketlere göre, mükellef maddî formalitelerden hoşlanmamaktadır. Gidip vergi beyannamelerini almak, bunları hemen temin edememek, pul yapıştırmak mecburiyeti, bazı mükellefte aleyhte bir ruh durumu yaratmaktadır. Pek küçüksenmeyecek bir grup (% 4) vergiye tâbi gelire sahip oldukları halde gelir vergisi beyanamesi almaya gitmediklerini Dubergé'ye bildirmiştir. Vergi beyanı için muhtelif renkte müteaddit formüllerin kullanılması da hoş karşılanmamaktadır. Mükelleflerin % 61 ine göre «yeni mavi formüllerler tenkid edilebilir». Ancak % 6 sı leyhte bulunmaktadır.

Alakalıları, formülleri çok karışık buldukları için ancak takribî cevaplarla yetindiklerini itiraf etmektedir. Beyannamelerin şekli daha basitleştirilebilir ve Almanyada yapıldığı gibi, bilgileri nispeten dar mükellefler davet edilerek beyannamelerde neleri anlamadıkları sorulur ve metinler anlaşılır hale gelinceye kadar formüller talep edilen şekilde değiştirilir.

Aynı gaye ile «Vergi için Halk Münasebetleri» servisleri kurulması tavsiye edilmiştir. Ayrıca mükellefin, hoş karşılanıp, lüzumlu her türlü izahatı, basit bir şekilde temin edebileceği Enformasyon Merkezleri de düşünülmüştür. Bu nevi bürolar Fransada kurulmuştur. Servislerde çalışacak memurlara, hukuk formasyonu yanında, halkın anlayış seviyesine uymalarını sağlayacak, basit te olsa psikolojik bilgi verilmesi lüzumlu görülmektedir.

b) *Bu muvakkat tedbirlerden daha da ileri gidip vergi siyasetini tamamen başka bir zihniyetle ele almak gerekir.*

Vergi ile hâsılatın tahsis sahaları arasında daha açık bağlantı kurulabilirse mükellef, ödediği meblağın, kendisinin de çok ehemmiyet verdiği muayyen ihtiyaçlara sarfolunacağını bilecektir. Aradaki bağlantı bariz ise mükellef «mektap için», «karayolları inşaatı için», «yolların islâhı için» alınacak bir vergiyi, «umumî bir gelir vergisine nazaran daha iyi karşılayacaktır. İlk gruba giren vergiler bir netice sağlamaktadır. İkinci gruptakiler ise dispoñibiliteyi azaltmaktadır. Böylece meselâ İskandinavada az gelişmiş memleketlere yardım gayesile alınan bir vergiyi gelir vergisinden ayırabilmişlerdir.

Halk efkârının vergi hasılatının tahsis edilebileceği sahalardan hangisini tercih ettiği öğrenilebildiği takdirde, bu nevi metotlardan fevkalâde psikolojik neticeler sağlanabilmektedir. Hiç olmazsa tek, ağır bir vergiyi bazı kısımlara ayırmak suretile, (tamamının tahsisi bahis konusu olamayacağına göre bölünmemiş bir kısım kalacaktır) psikolojik vergi tazyiki önemli ölçüde azaltılabilir: *bölimlere ayırmak* ve seçilen *isim* tazyiki azaltan tesirli sebeplerdir.

Bu nevi hal çarelerinin araştırılması, teşebbüslerin faaliyet ve üstünlüğünü, metotlu bir inceleme yolile halkın muhayyelesini tahrik edecek şekilde tanıtmak için kullanılan usullerle bağdaşmaktadır. Nitekim, hazırlayıcı anket, bilgi dağıtımı, kontrol anketi iktisadi psikolojide de kullanılan aynı metotlardır. Teşebbüsün vasıflarının halka ve personele tanıtılmasında olduğu kadar vergi hasılatının tahsisinde de hakikate uygunluk zaruridir ve yapılan vaadler tutulmalıdır.

Psikolojinin, maliye sahasında açtığı ufuk oldukça genişletilebilir, esasen şimdiye kadar zikrettiğimiz hususlar da bu mevzuda yapılan araştırmaların ehemmiyetini belirtebilir.

Asrımızda yalnız verimlilikle iktifa etmeyip, mükellefin düşüncü ve isteklerini daha metotlu şekilde nazarı itibare alarak, insana hürmet endişesile hareket gerekmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz araştırmalar ise metotların asrımızın temposuna uymasına yardım edecektir. Esasen, daha evvel istihsal ile psikolojik vergi yükü arasındaki münasebetler mevzuunda gördüğümüz gibi, bu halde verginin verimliliğini, psikolojik verilerden hakikaten ayırmak mümkün müdür? Böyle bir iddia, günümüzde insan ilminden artan ölçüde faydalanan iktisadın diğer sahaları için de olduğu gibi, doğru değildir.

Tercüme eden : *Nafia Somel*